

A HAZÁTLAN ARKHILOKHOSZ

Arkhilokhosz neve éppen úgy, mint Homéroszé és Hésziodoszé, ott található a bölcsék szélesebb névsorában. Homérosz és Hésziodosz eposzai után jelentkezik az egyéni hangulatú és tárgyú költeményeket író, érzéseit és ellenérzéseit, életének búját és örömét magas művészi fokon megénekelő lírikus, akinek talentuma Homérosszal mérhető össze: „*Nem találunk senkit sem Homerus és Archilochus után, aki, amiben első szerző volt, abban a legtökéletesebb is lett volna.*”¹ De Hérakleitosz őt is kikergetné a versenyekről és megkorbácsolatná, éppen úgy, mint Homéroszt, mert sokféle tudásuk nem jelent sok eszet és ismeretet.²

A LÍRIKUS

Ő az első és elsőként a legtökéletesebb lírikus. Lírikus! – Nem kis rang ez! Nevéhez köthető az eltávolodás a hagyományos, uralkodó eposziától, a hőskölteménytől, és szembefordulás mindenekelőtt a homéroszi „**Íliász**” heroizmusával, a homéroszi ódák isteni fennköltségével és a hésziodoszi „**Istenek születése**” miszticizmusával, az eposzi világlátással.

Ha nem is közvetlenül és célzatosan, de ténylegesen vita, szembefordulás ez a homéroszi, az archaikus és az arisztokratikus világtól a népi realizmus nevében.

Annyiban kapcsolódik neves elődeihez, hogy költészete folytatása és kiteljesítése az egyéni sorsokat megéneklő „**Odüsszeia**” és „**Munkák és napok**” szemléletének. Az akhájok és az istenek mítoszi történetei helyébe a költő, a polgár, a katona egyéni sorsát és sorsfordulatait szólaltatja meg. A közösség helyébe az egyén lép.

Kortársaival, Kallinosszal³ és Túrtaiosszal egybekötötte őt, hogy mindhárman mondhatták volna, hogy szakítottak Homérosszal és Hésziodosszal, hogy megújították a költészetet, elégiáikkal új hangon szólaltak meg, de Arkhilokhosz költészete ugyanakkor elhatárolódás a kortársak kardcsörtető lírájától, a kallinoszi és a túrtaioszi hősi szemlélettől, a tulajdonképpeni harci elégiáktól. Velük szemben a mindennapi élet okos vitelét és élvezetét állítja. S teszi ezt a fordulatot nem egy hivatásos költő, mint amilyen Kallinosz és Túrtaiosz, hanem éppen egy zsoldos katona!

A TÖRVÉNYTELEN

Parosz szigetén látta meg a napvilágot valamikor az i. e. VIII. és VII. század fordulóján. Születésének körülménye meghatározó további életútjára: édesapja paroszi polgár, városi nemes, de édesanyja rabszolganő volt. Nem kapott, és nem is kaphatott polgárjogot sem Paroszban, sem másutt. Társai hasonló hontalanok, poliszuk kivetettjei:

*Be jó a ködmön! másokhoz közel szeretsz
ülni a varsa mögött;
de jobban mint akárki, Hippónax hajós
tudja e sanda fogást;
s a Legdicsőbb is tudja (boldog az, ki még
rusnya zsványt sosem ért
lopáson). És ma bántod Aiszkühilosz fiát,
ezt a szegény fazekast.
De most leleplezett e nap s alattomos
orv cseled is kiderült!*⁴

A zsoldos katonát a városi élet ihleti meg a maga naplopóival és tolvajaival, elsősorban azokkal, akik, mint ő, maguk vagy életsorsuk hibájából kiestek a polisztársadalom óvó keretei közül.

Törvénytelennek, végül is hazátlannak lenni szörnyű, szomorú sors volt:

*Am ki bolyong elhagyva a várost s dús legelőit
koldusként, nem akad még egy olyan nyomorult;
kóborol anyja is és öreg apja, s hordja magával*

*kisded gyermekeit, megy hites asszonya is,
gyűlöletes lesz, hogyha betér majd bárhova, már nem
bírva viselni a kint, kárhozatos nyomorát,
megcsúfolja családját, szépségére homályt vet,
szégyene és keserű sorsa kíséri nyomon.
Lám a bolyongó férfira senkise néz, nem ügyel rá
senki, tisztelet és irgalom is kerüli.⁵*

Életében szabad férfi és rabnő fiaként még ennél is szegényteljesebb, nyomorúságosabb, keserűbb a sora, társadalmilag törvényen kívül, a semmiben lebegett. Bizonyára sohasem alapított családot, „kárhozatos nyomorát” nem tudta megosztani „hites asszonyával” és „kisded gyermekeivel”, nem enyhítették magányosságát szerettei.

IGEN ÉS NEM

Akkor, amikor mindenki, polgár és katona, a kincseket hajszojja, akkor írja

*Nem érdekelnek Gügésznek kincshalmai,
nem sarkall kapzsi vágy; mit isten rendel el,
nem átkozom, s a zsarnok trónját megvetem:
az én szememből ily kívánság nem ragyog!⁶*

Tőle idegen a kapzsiság; és amikor mindenki istennel perel sorsának fordulatai miatt, ő belenyugszik az istenek rendelkezésébe; amikor egymás után törnek ki a köznépből férfiak, akik türannoszokként a polisz élére állnak, ő megveti a türannoszokat és trónjukat.

Megveti őket, mert

*Igen magas, vagy haj fodroskás
Kevély királyra nem tekintek:
Sem hogy szakállt leányi módra
Nyirbáljon: hanem hosszaska, horgas
Szárú, szeme sasos, nap sütötte,
Erős nyoma legyen, szíve bátor.⁷*

A köznapi, polgári viselkedéstől és viselettől eltérő, keletieket majmoló, magasra tornyozott, csigázott, kevélységüket ezzel is kinyilvánító hajkoronát viselő, vagy szakállukat leborotváló, csupasz, „leányi” arcú „királyokat” egyaránt megveti, nem tartja férfiasoknak őket, mert kizárják magukat a polgárok társaságából.

Saját korának ez a totális elutasítása, egyidejűleg az új élethelyzet lírai elfogadása és költői igenlése mutatja, hogy mennyire átmeneti alak ő: úgy áll ki az új életérzés hirdetőjeként, hogy elveti ugyanakkor ennek az új kornak mozgató erőit, a pénzhajszát, a meggazdagodási vágyat, a hatalom igenlését és az uralom erőszakos megragadását.

A SZERELMES

Ő a küzdelemnek, a bornak, a szép lányoknak – igazi katonai értékek! – énekese, de nem hagyományos értelemben! Szerelmese nem istennő, sem arra hasonló, nem szüzi leánykar tagja, hanem életerős, polgárlány, akinek

*Kezében mirtus-ág, abban gyönyörködik,
s a rózsa szép virágain...
...Fürtös haja
beárnyékolja vállait s a homlokát...⁸*

Neobulét, nagy szerelmét azonban a leány atyja, Lükambész képében osztálya elragadta tőle, amiért azután verseiben megkapja mindkettő a magáét:

*Te vén Lükambész, mit ki nem találsz megint?
Hol hagyta józanságodat,
amellyel eddig éltél úgy-ahogy? De most
egész város rajtad nevet.⁹*

A kinevetett vén Lükambészt és Neobulét, a mirtuszágat viselő, fürtös hajú leányt a támadó versek keltette szégyen öngyilkosságba kergette.

Maradt számára a parasztlány, vagy a kocsmák és a kikötők szajhája, aki

*Szép volt nagyon, fogdostam aztán mindenütt,
s míg simogattam arany
haját, belélövellt erőm.¹⁰*

Mennyire más ez a kép: ott a mirtusz ágát fogó, a rózsákban gyönyörködő, s elérhetetlen, fürtöshajú szűz, itt pedig a szép, aranyhajú, és testiségével a költőt önzetlenül gyönyörrel megajándékozó leány. A szerelemnek ez a minden arisztokratikus cicomát elvető megéneklése, az érzékeknek ez a népi áradása új hang az amúgy sem szégyenlős görög költészetben.

Természetesen a katona számára a szép lány mellett az ital a másik szerelme:

*Usgyi, szaladj a kulccsal fel-le a gályapadok közt
és a hasas hordón nyisd ki legott a csapat!
Fejtsd le a seprűjéig a rőt bort, - nincs, aki köztünk
szomjan bírja ki, míg éjjel az őrhelyen áll.¹¹*

A katona őrhelye nem ismeri a nappalt és az éjszakát, a forróságot és a dermesztő hideget, a fáradtságot, az éhet és a szomjat, legfeljebb az enyhet adó és a bódító bort – ebből kapunk ízelítőt e sorokban.

CSÁMPÁS ZSOLDOS

A Homérosz felfogásával szembeni fordulat annál inkább is kiélezettebb, hogy a hősi erényeket hordozó danaoszok erkölcsét nem más, mint éppen egy katonaköltő kérdőjelezi meg:

*Árésznak vagyok én szolgálja, a vad csatazajnak,
s Múzsáktól adatott szép tudományom, a dal.*

*Dárdával szerzem kenyerem, dárdával a bort is,
izmaroszit, s dőlven dárda nyelére izsom.¹²*

A Múzsák ajándékozta tudománynak a hőseposz megszólaltatója is részese volt, talán Árészt is szolgálta, de hogy itt egy új katonai és költői magatartásról van szó, az kitetszik abból, hogy a katonaköltő „dárdával szerzi kenyerét és a borát”, azaz zsoldos.

Összehasonlítva Homérosz hőseivel, vagy a nagyjából kortárs Kallinosz és Türtaiosz harci elégiáival, ez a katonai és költői különállás még inkább kitűnik:

*Én utálok hórihorgas, döngőléptű tisztjeim,
Akkor is, ha bodros álluk, akkor is, ha szőrtelen.
Közlegény kell, tömzsi nekem, hogyha csámpás, akkor is,
Csak meg tudja vetni lábát s szíve is helyén legyen!¹³*

A „tiszt” és a „közlegény” szembeállása először önála jelenik meg. Az alattas és a fölöttes katonák kapcsolatának ez olyan dimenziója, amelynek fölvetése a költészetben a maga korában teljesen újnak bizonyult. És az, ami nem kevésbé említésre méltó, még sokáig ezután is hiába keressük viszonyuk megszólaltatóit és megszólaltatását. A tiszték persze ekkor még a hagyományos arisztokrácia dölyfös, „döngőléptű” fiai, akik nem tudják megvetni lábukat a harctéren, s a szívük sincs a helyén, amikor küzdeni kell. Velük szembeni ellenérzése tehát nem nélkülözi a népi szemlélet urak elleni ellenszenvét.¹⁴

A tiszték iránti undoránál csak az árulók, az esküszegők, a baráttal, a bajtárssal szembefordulók szembeni utálata a nagyobb:

*vesse vad dagály
sodra a partig el őt:
és Szalmüdesszosznál a torzonborz hajú
trák csapat ejtse rabul –
sok rosszban lesz ott része, csúf rabszolgasors
bús kenyerét eszi majd!*

*Úgy leljenek reá, didergőn; fonja át
zöld moszatával az ár,
és ott kushadjon fogvacogva, szűkölön,
mint nyomorult suta eb
dühöngő ár habtorlatán, – hadd lássam így
sínyleni őt, aki rám
tiport, az esküjét megszegte, - s egykor ő
volt a barátom, e gaz!¹⁵*

A felfokozott érzelmi kitörése érthető: a harcban az esküszegés miatt az egész vállalkozás veszélybe kerülhet, az őrhelyen és a küzdelemben az árulásnak a sebesülés, az élet elvesztése lehet a következménye.

INAL A HÓS

Kallinosz arra buzdít:

Forgasd a fegyveredet, míg csak elér a halál.¹⁶

vagy Túrtaiosz:

*Vessétek meg az életet, áhítsátok a Kérek
gyászos szellemeit, mint csak a nap sugarát.¹⁷*

Kallinosz világképét meghatározta az a tény, hogy a polisz védelmére ösztönöz:

*Tiszteletet szerez az, mikor állja a férfi a harcot,
védve a hű asszonyt, gyermekeit s a hazát.¹⁸*

Ugyanezt látjuk Túrtaiosznál is:

*harcoljunk hát bátran e földért s gyermekeikért,
haljunk meg, ha hazánk életet is követel.¹⁹*

Ezzel ellentétben a zsoldos Arkhilokhosz a csatatéren nem a maga poliszának ellenségeivel harcolt saját szüleiért, testvéreiért, feleségéért, gyermekeiért, poliszáért, hanem ott és azokért küzdött, akik megfizették szolgálatát, s azok ellen, akik nem az ő ellenségei voltak, hanem megbízóié. Hogy egy zsoldosnak a fizetésen kívül nem sok köze van ahhoz a viadalhoz, amiben részt vesz, azt egy pár sorban pontosan kifejezi:

Ellenségem birtokolja a pajzsomat, amelyet nem szívesen hagytam az egyik bokorban [a csata idején]. El akartam kerülni a véget, a halált. Ej, csudában is azzal a pajzssal, majd veszek egy jobbat.²⁰

Az eldobott pajzsról egyéb összefüggésben is szó esik. Szamosz szigetének nevet adó „saisokról Arkhilokhosz így emlékezik meg:

*Pajzsom egy saiosi vette magára, melyet nem akarva
Hagytam a cserjénél, haj de remek pajzs az.²¹*

Máshol nem szamoszi, hanem thrák eseményhez kötik a pajzs akaratlan elhagyását.²² Érdekes, míg az elsőként idézett változatban nem szívesen, de **készakarva** hagyja el a pajzsát, hogy elkerülje a halált, a második változatban **nem akarva** (elveszti?) hagyja pajzsát a sűrű cserjésben; ott nem sajnálja, majd jobbat vesz, itt jó, remek fegyverét siratja.

Vagy két különböző esetről van szó, vagy, ami valószínűbb, az utókor ugyanazt az eseményt átértelmezte. Az első változatban már nem az akhájok és a trószok hősi világa áll előttünk, bár ott is előfordult, hogy húzódtak a küzdelemtől, vagy a harctérről futva mentették bőrüket, de nem is Túrtaiosz mindent a harci erényen lemérő beállítottsága szólal meg, hanem egy olyan viszontagságos életű zsoldos katona magatartása, aki, ha úgy adódik, eldobva a fegyvereit menti az életét. Vélhető, hogy a kortársak, a költeményt áthagyományozók számára Arkhilokhosz hetyke ítélete önmaga megfutamodásáról és fegyverének elhajításáról már nem volt vállalható. Inkább a kegyes csalást választották. Alátámasztja ezt a költemény Horváth István Károly általi fordítása:

*Szépveretű pajzsom (aspis) saíos harcós disze most már;
tört szívvel dobtam sűrű bozótba szegényt.
Amde az irhám megmentettem! Mit nekem egy pajzs?
Essen a rozsdá belé: szebb lesz a másik, az új.²³*

Itt a töredékek két változata együtt szerepel, mutatja, hogy csak elválasztásukkal lehetett játszani az értelmezésekkel.

Hogy erről lehet szó, azt valószínűsíti Arkhilokhosznak egy előkerült töredéke is, amelyről 2005-ben mutatta ki oxfordi Dirk Obbink, hogy Arkhilokhosztól való. A szöveg a mitológiai hős, Télephosz történetét tartalmazza: Müszia királya egyedül megfutamítja Kis-Ázsiában elterülő országára támadó, Trója felé vonuló akhájokat. Az elégiatöredék rekonstrukciója a következő:

*ha azonban [egy sereg] erős isteni sorsnak engedve [fut meg], (2)
nem szabad ezt gyávaságnak vagy hitványságnak nevezni... igyekeztünk
elmenekülni a harc elől: de hát van ideje olykor a menekülésnek is: (3–4)
hiszen egykor az árkádiai Télephosz is egymagában megrettentette az
argosziak népes seregét, azok pedig nem viselkedtek vitézül – ekkora félelmet
támasztott bennük az isteni végzet –, (5–7)
még ha dárdaforogatók voltak is. A szépfolymú Kaikoszt pedig eltorlaszolták
az elesettek holttesteit, a müsziai síkot nemkülönben, azok pedig a
kérlelhetetlen férfiu kezétől kaszabolva rohantak hanyatt-homlok a
hatalmasan-zúgó tenger partjára – ők, a jólábvértes akhájok. (8–12)
Örömmel menekültek fel gyorsjartatú hajóikra a halhatatlanok fiai és testvérei,
akiket Agamemnón harcolni vezetett a szent Ilionba. (13–15)
Akkor ők utukat veszítvén eltévesztették a kikötőt, (16)
és Teuthrasz kedves városánál értek partot. (17)
... harci hévtől lihegve maguk és ménjeik (18)
esztelenségükben nagy fájdalmat okoztak lelküknek. (19)
Azt gondolták ugyanis, hogy a trójaiak magas kapujú városába érkeztek, (20)
valójában azonban a gabonatermő Müszia széprögű földjét taposták. (21)
Héraklész pedig szembejött velük, rárivallva bátorszívű fiára, (22)
az ádáz harc kérlelhetetlen hőisére, (23)
Télephoszra, aki akkor – rút futásra készítettvén a danaoszokat – (24)
egymagában verte vissza őket, kedvében járva apjának. (25)²⁴*

Felteszik, hogy az elégia a Thaszosz körüli háborúk tapasztalatait, kudarcát és a háború kilátástalanságát, hiábavalóságát mondta ki, s ezzel nem a harcra, hanem annak elkerülésére buzdított.²⁵ A gondos elemzés kimutatja, hogy Arkhilokhosz az elégiában Télephosz és Müszia párhuzamával igazolja: „nem szabad ezt gyávaságnak vagy hitványságnak nevezni... igyekeztünk elmenekülni a harc elől: de hát van ideje olykor a menekülésnek is”.²⁶ Belátható, hogy az elégia gondolati tartalma kapcsolódik a pajzsát eldobó és az ellenség elől elfutó, elbúvó katona magatartásához.

Ha van „ideje” a menekülésnek, és van „ideje” a támadásnak, akkor Arkhilokhosz egy olyan dimenzióra, az **időre** teszi a hangsúlyt, ami a maga korában nem játszott problematikus szerepet, de majd a hét görög bölcseknél, a korai filozófusoknál, kiváltképpen Szolónnál kerül a gondolkodás előterébe. Hasonlóképpen később nyer jelentőséget a kétféle időszerűség ellentétessége: az egyik a támadásnak, másik a menekülésnek az ideje. Ez a természetfilozófiában szerepet játszó ellentétesség kapcsolódik a tiszt és a közlegény inkább társadalomfilozófiai érdeklődésre számító viszonyához.

Arkhilokhosz a hősi erényekkel szemben az életörömet és az életet tartja a legtöbbre, az életnek a halállal szembeni elsőbbségét énekl:

*Polgárok közt senki híres nem lehet, ha már halott.
Hisz, kik életben maradtunk, azt tömjénezzük, ki él,
míg a holtak úgyse jut ki más, csak rágalom.²⁷*

Az életnek ez az igenlése egy katona szájából szokatlan abban a korban, mint ahogyan az is, hogy ne a holtakat, hanem „kik életben maradtunk, azt tömjénezzük, ki él”, mert a holtak magasztalása jobbra rágalom, vagy hazug dicséret.

HOGYAN KERÜL A DELFIN A RENGETEGBE?

A természeti képek ritkaság számba mennek költészetében. Arkhilokhosz érdeklődésében a természettudományos problémák még inkább periférikusan merülnek föl.

Egy folyó áradásának és következményeinek leírása még messze áll a tudománytól, de azért a hozzá kapcsolódó emberi érzélem sokatmondó lehet:

*Gyász jaja tör ki Periklész, ám se a vár, se a környék
népe ma meg nem fedd, s víg lakomán se vidul;
lám, ily férfiakat ragadott el a zúgva dühöngő
vízár, és a tüdönk sóhaja fázva zihál.
Amde az isteneink, ó drága barátom, a sebre
adtak oly írt, hogy e gyászt túrni lehessen erőnk.
Máskor mással esik meg ilyesmi, de most ime hozzánk
ért, és felzokogunk véres ütése alatt.
Majd a jövőben más is sorra kerül; nosza, túrjunk,
felre a gyász nyafogó női siralmaival!²⁸*

A bajért nem a vár ura, hanem az istenek a felelősek. Az istenek véres ütésére felhangzó női siralmakra az erőt adó isteni gyógyír nem valami felemelő: túrd erővel sebeidet, mert ma nekünk, tegnap másnak volt fájdalma, és holnap másnak lesz gyásza. Az talán jellemző, hogy a sok lehetséges természeti esemény közül éppen a rémisztő árvizet tartja méltónak a megéneklésre.

Versei közül talán egyedül a „**Napfogyatkozás**” címmel ismertet említhetjük, amiben egy természettudományos probléma egyáltalán fölmerül. Ha előbb említettük, hogy egy „*rémisztő*” esemény fakasztja dalra, most ezt aláhúzza újabb éneke:

*Semmi sincs, mi érthetetlen, nincs, mit esküvel tagadj,
nincs, amit csodálj, mióta Zeusz, Olümposz atyja fönt
déli fényből éjt varázsolt és a tündöklő napot
eltakarta, míg a népre fojtó rémület szakadt.
Nos hát, hinni kell ezentúl mindent, bármily meglepő,
az se ejtsen bámulatba már, ha tán a rengeteg
vadja vízi delfinekkal is cserélne lakhelyet
és a zúgó tenger árja jobban tetszenék neki,
mint a szárazföld, hol egykor oly vidáman kóborolt.²⁹*

a napfogyatkozást Arkhilokhosz még **kivételes** eseménynek tartotta, sőt **érthetetlen**, bámulatra méltó **csodának** vélte, ami nem természetes és törvényszerű esemény, hanem olyan mintha „*a rengeteg vadja vízi delfinekkal cserélne lakhelyet*”. Lehetetlensége odáig terjed, hogy „*hinni kell ezentúl mindent, bármily meglepő*”. A kételyt, ami meg-megéri a költőt, a napfogyatkozás csodája megingatja.

Az árvíz, a napfogyatkozás természeti események, de katasztrófák vagy annak tűnnek. Egy katona ezekre érzékeny! Természeti képei ugyan nem hasonlatok, mint például az „**Iliász**” számos, 178 hasonlata, de mögöttük érződnek a katona társadalmi-harci tapasztalatai: itt is, ott is férfiakat ragad el a dühöngő vízár vagy az ellen árja, mindkettőtől tüdönk sóhaja fázva zihál és felzokogunk véres ütései alatt, a fényből éjbe forduló világ fojtó félelmet kelt, s a hitetlent is hinni kezdjük.

Utalunk rá, hogy majd az i. e. 585. május 28-i napfogyatkozás megjósolása hoz hírnevet Thalésznek, akinek először alakulhatott ki valamilyen sejtelme arról, hogy a napfogyatkozások természetes és törvényszerű események, s oldja „*a népre rászakadt fojtó rémületet*”!

ÉS EGY FABULA...

Harmadik olyan fennmaradt költeménye, amiben természeti szereplőkkel, állatokkal találkozunk, „**A róka és a sas**” meséje:

*Emberre céloz ily mese:
a róka és a sas barátságot kötött...*

*

*Beláthatod: magasra raktam fészkeket,
e szirtfok ellenedre van,
elülve rajta, könnyen elbirom dühöd.*

*

*Ó Zeusz, ó Zeusz atyám, az égben úr te vagy,
az embereknek tetteit
te látod, jók-e, rosszak-é, s az állatok
között igazságot teszel.³⁰*

A „**Napfogyatkozás**”-ban a „*rengeteg vadja*” és a „*delfin*”, itt a „*róka*” és a „*sas*” a szereplő. Helyzetük és funkciójuk nem azonos.

A vad és a delfin nem egymással áll viszonyba, hanem az egyik a rengetegből a tengerárba, másik a tengerből a rengetegbe, természetes közegükből egy számukra idegen és életfeltételeiket nem biztosító közegbe jutnak. A költő az élővilág számára lehetetlen szituációból következtet egy természet jelenség, a napfogyatkozás érthetlenségére, tulajdonképpeni lehetlenségére. A róka és a sas egymás látszat-barátai, valóságban ellenfelek, ellenségek. Viszonyuk állatok közötti viszony, ami azonban emberi viszonyt példáz.

A szereplő állatok különböző struktúrákba helyezése költői fogás, amellyel a poeta finoman fejezi ki a természeti és a társadalmi világ különbségét, s a hozzájuk való viszonyának eltérő voltát. Az emberi tettek zeuszi igazságtevése, benne az állati és az emberi tettek megítélésének Hésziodoszra visszamenő különbségtevése beletorkollik majd a hét görög bölcs jogászi világszemléletébe.

AZ ISTENI SÚJTÁS ÉS AZ EMBERI RITMUS

Két töredékét idézzük, amelyben még küzd egymással a régi és az új világszemlélet. Az egyik így szól:

*Mindent bizz az istenekre: gyakran állítják megint
talpra azt, kit balszerencse sujtott mélysötét porig,
majd meg azt, ki önbiztossan tör magasra, azt verik
őt hanyatt a földre; csóstitül gyűl a baj, s ott láthatod:
gyatra koldus-élet útján bomlott ésszel tényfereg.³¹*

A másik költeményből ezt hallhatjuk ki:

*Ó, te szív, te űzhetetlen gondok által meggyötört,
légy erős hát és a rosszal szembevetve melledet,
álld a harcot, tartva hűn a baj között is elveid,
rendületlen; s más szemének győztesen se légy kevély,
ám legyőzve, könnyeket titkon se hullass, csüggedőn,
hanem örömmel és keservnek – jóban-rosszban egyaránt –
vess határt, s fogadd el hát az emberélet ritmusát.³²*

Ez a vers is az emberi sorsok forgandóságának problémájával küszködik.

Figyelemre méltó, hogy mindkét költemény az emberi sorsot függetleníti a születési előjogoktól, a nemzetségi társadalom értékeit őrző arisztokratikus szemlélettől. Az elsőként idézett versben a siker és a balszerencse még az istenek kényétől és kedvétől függőnek mutatkozik, a másodikban az emberélet természetes ritmusából adódik. Új mozzanat a költeményben, hogy „*tartva hűn a baj között is elveid, rendületlen*”, ami mutatja a köpenyegforgatók tömeges megjelenését és erkölcsi elítélését.

Hogy a problémáknak e halmazára, a gondolatoknak e sorára miképpen bukkanunk a következő század gondolkodóinál, és majd mennyire élesen bukkannak fel ismét a hét görög bölcs gnómáiban, arra itt csak utalhatunk.

AZ ELSŐ HELLÉN

Többször utaltunk arra, hogy utat tört a későbbi bölcs-mozgalom számára. Mint a „*dühös és dicső, gúny s a görbe rágalom bekente poeta*” (Theokritosz) inkább volt költő, mint gondolkodó, vagy mint politikus, még kevésbé napjainkra emlékeztető politikai tanácsadó. A

korai bölcsek munkásságához költészetének általános világszemlélete köti hozzá, és az, hogy lírájával elsősorban evilági problémákat énekelt meg. Különösen fontos „**A róka és a sas**” cím alatt ismert töredéke, mert kapcsolatot teremt a hésziodoszi jogfelfogással, az aiszóposzi fabulával, a hét görög bölcs jogfilozófiai szemléletével. Jól mutatja a kapcsolatok e csomópontját. Inkább hangulatilag, mint eszmeileg alapozta és előlegezte meg a hét bölcs nemzedékének gondolatvilágát, mindenekelőtt Szolón közéleti költészetét,³³ azt a szemléletet, ami majd Platónnál úgy jelenik meg és csúcsonyul ki, hogy minden poliszban tulajdonképpen két polisz van, a gazdagoké és a szegényeké. Ez tette méltóvá arra, hogy őt is besorolják a bölcsek közé.

Egy évszázadnyi idő, bármennyire lassan is folydogált akkortájt, mégis jelentős volt vagy lehetett. Ha tehát már Arkhilokhosznál felbukkannak a társadalomban később fontosságot nyerő konfliktusok és problémák, akkor elmenni emellett szó nélkül nem lehet. Itt csak jelezhetjük, hogy milyen jelenséggel állunk szemben, kifejtése külön tanulmányt igényelne. Általában az ókorban, de már a homéroszi kort követően is, a zsoldos hadseregben előbb jelentek meg a technikai eszközök, a társadalomszervezési elvek, koncentráltabban és kiélezettebben a szociális konfliktusok, mint a társadalmi testben magában.

Ezért elsősorban az vállalkozhatott e tudati váltásra, aki, mint Arkhilokhosz, a poliszléttől elszakadt zsoldos katona volt. Végigharcolta korának számos konfliktusát, küzdött Szamosz szigetén, Thrákiában, részese volt Parosz Thaszosz elleni kolonizációs hadjáratának. Később az ellenséges és gazdag, de legyőzött Thaszosz szigetén fekvő paroszi gyarmaton teljesített szolgálatot. Úgy tudja a hagyomány, hogy Zeusz és Ariadné szigetén, Naxoszon egy katonai összecsapásban lelte halálát.

Katonaként rálátott a tagolt görög világ szinte egészére, bejárta Hellasz számos poliszát, szigetét, keleti határvidékét, megismerte Hellasz és a környező világ néprajzát, szokásrendszerét, azok sokszínűségét. Miközben ténylegesen egyetlen egy poliszhoz sem kötődött, a poliszok összességét hazájának érezhette. Feltehetően ő volt – és ilyen szociális háttérrel abban a korban más nem is nagyon lehetett volna! – az összes görögök névadója: **helléneknek** nevezte őket, és **hellénnek** tartotta és tarthatta önmagát!³⁴

Parosz polgárjogot soha el nem nyert neves fia, aki hadi tetteivel és költészetével szülővárosának hírnevet hozott, halála után különös kitüntetésben részesült. A polisz kiemelkedő helyén emlékcarnokot, „*Arkhilokheion*”-t emeltek tiszteletére, falaira pedig fordulatokban gazdag életét, hősi tetteit és a maga nemében elsőnek és egyidejűleg legtokéletesebbnek tartott költészetét dicsérő feliratokat róttak.

És a szemforgató utókor semmi szégyent nem érzett!

¹JEGYZETEK

- Velleius: A római történelemről. 5. In: Ércnél maradóbb... A görög és római történelem forrásai. Corvina. 1998. 27. old.
- ² Vö. Hérakleitosz B 40, B 42, B 56, B 57. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalészától Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.
- ³ Sztrabón valószínűsíti, hogy Arkhilokhosz Kallinosznál fiatalabb volt (vö. Strabón: Geographica. XIV. 1. 40. Gondolat Könyvkiadó. 1977. Továbbiakban : Sztrabón)
- ⁴ Arkhilokhosz: Tolvaj és naplopó. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1959. 71. old.
- ⁵ Túrtaiosz: Szép a halál... In: Görög költők antológiája. 62. old.
- ⁶ Arkhilokhosz: Nem érdekelnek... In: Antik irodalom. CD. Hérodotosz megjegyzi, hogy Gügész királygyilkosságáról és hatalommegragadásáról a költő egy versében megemlékezett: „Ezt az eseményt az akkor élt paroszi Arkhilokhosz is megmlítette iambikus trimeterekben írt költeményében.” (Hérodotosz: A görög-perzsa háború. I,12. Osiris Kiadó. 1998.)
- ⁷ Fabchich József (1804) fordítását közli Wikipédia Arkhilokhosz. címszava.
- ⁸ Arkhilokhosz: Neobulé. In: Görög költők antológiája. 66. old.
- ⁹ Arkhilokhosz: Lükambész. In: Görög költők antológiája. 67. old.
- ¹⁰ Arkhilokhosz: Szerelmi alku. In: Antik irodalom. CD.
- ¹¹ Arkhilokhosz: Sziverősítő a fedélzeten. In: Görög költők antológiája. 68. old.
- ¹² Arkhilokhosz: Költő és katona. In: Görög költők antológiája. 66. old.
- ¹³ Arkhilokhosz: Nagyképű hadvezérekhez. In: Antik irodalom. CD.
- ¹⁴ Hozzánk, magyarokhoz közel állnak e sorok. Petőfi majd az ő módjára áll szemben a tisztekkel és öleli keblére a közkatonákat. Ismerte-e a magyar költő Arkhilokhosz sorait, tudatosan vagy inkább tudat alatt érzett és írt az ő módján?
- ¹⁵ Arkhilokhosz: A hitszegő barát. In: Görög költők antológiája. 70. old.
- ¹⁶ Kallinosz: Még meddig heverészték?... In: Görög költők antológiája. 60. old.
- ¹⁷ Túrtaiosz: A spártai harcosokhoz. In: Görög költők antológiája. 61. old.
- ¹⁸ Kallinosz: Még meddig heerészték?... In: Görög költők antológiája. 60. old.
- ¹⁹ Túrtaiosz: Szép a halál... In: Görög költők antológiája. 62. old.
- ²⁰ Idézi Bodor Mária Anna: Antik örökségünk fényében. Egész ember – teljes valóság. Paulus Hungarus – Kairosz. é. n. 131. old.
- ²¹ Sztrabón X. 2. 17.
- ²² Vö. Sztrabón XII. 3. 20. Itt a töredék más változatban szerepel: „Büszkén hordja a pajzsom a saisi, mert a sűrűben / Hagytam a jó fegyvert, bár akaratlanul, én.” (Uo.)
- ²³ Idézi Németh György: Az eldobott pajzs. In: Ókor. 2007. 1-2. sz. 35. old. A fordításról Németh György megjegyzi: „A „megtört szívvel” túlzott érzelmi töltés ad az eredeti uk ethelón (nem akarván) fordulatnak. Az „Essen a rozsda belé” semmilyen formában nem szerepel az eredetiben, az pedig nem derül ki a fordításból, hogy a költő az új pajzsot meg akarja vásárolni (ktésomai).” (i. m. 39. old.)
- ²⁴ Mayer Péter: Háború tévedésből? Egy új Arkhilokhosz töredék (P. Oxy. 4708, fr.. 1) tanulságai. www.ookor.hu/archive/cikk 1 2 mayer. pdf. Németh György fordítását azért közöljük, mert alapján részben más következtetésekre juthatunk:

Archilochos: Téléphos. P. Oxy LXIX 4708

...Isteni végzet kényszere folytán

...mondja gyalázatosan

...menekül menekülve

5 Téléphos, Arkadiát, mint születése helyét.

Argosiaknak erős seregét megijesztve elűzte:

Féltek, bár bátrak voltak s lánzsavivők.

Ekkora végzet az isteneké, megijesztí a hőst is,

Szép Kaikos medrét hullahegyek s szekerek

10 Gátként zárják el, míg jó lábvertes achájok

sírva szaladnak a vad férfi haragja elől.

Hosszú dárdáikkal a zúgó partot elérve

megkönnyebbülnek, látva a fürge hajót.

Isteni sarjak, s testvérek, kiket ott Agamemnón

15 Harcba a távoli, szent Trója alá vezetett,

csak hogy – utat tévesztve – Teuthras városa ellen

támad a büszke sereg...

Hősök voltak mind, elfogta azonban...

...most lelkük az aggodalom.

20 ...Trója magas kapujú várába siettek,

mégis, a búzahozó Mysia földje ez itt,

melyre taposnak... messze kiált, a fiát, a merészet

...gyilkos harca során...

Téléphos ellen forralták esküvel az armányt,

25 ... apjának így szerez ő örömet.

(Németh György: Az új oxfordi Archilochosz-töredék. In: Ókor. 2005. 3. sz.)

- ²⁵ „Jó okunk van hát feltételezni, hogy a vers nem harca buzdított, hanem éppenséggel eltanácsolt attól – protropé helyett tehát inkább apotropé volt –, de legalábbis problematizálta a közönség számára a költői jelen háborúját. A mozzanat, hogy az akhájok rossz helyen, rossz ellenséggel harcolnak, az említett Thaszosz-térségi háborúk összefüggésében vonatkozhat egy konkrét katonai vállalkozás kudarcára, avagy – egy különösen depresszív harci és

lélektani pillanatban – akár magára a sziget kolonizációjára is.” (Mayer Péter: Háború tévedésből? Egy új Arkhilokhosz töredék (P. Oxy. 4708, fr. 1) tanulságai. www.ookor.hu/archive/cikk/12_mayer.pdf)

²⁶ „Vajon a mitológiai történet minden kifejezett apropó híján, önmagában került előadásra – mint például egy epikus elbeszélés esetében –, avagy a költő csupán szemléltetni kívánta vele mondandóját, a vers aktuális üzenetét? E kérdésre viszonylag gyors és egyértelmű válasz született. Minthogy Télephosz az 5. sorban kerül bemutatásra származása említésével együtt – „egykor az árkádiai Télephosz is egymagában megrettentette az argosziak népes seregét” –, az ezt megelőző sorok tartalma nyilván nem tartozott az elbeszéléshez. Ami a szöveg elején olvasható – „hitványságnak nevezni”, „elmenekülni” és „menekülés” (3–4. s.) –, az a költő jelen problematikájához tartozhat, amely a történet felidézését indokolttá tette. A Télephosz-történet tehát egy mitológiai hasonlatot képezett a költeményben, a narratív keretben boncolgatott probléma pedig a harcbeli megfutamodás, amit a költő láthatólag mentegetni próbált. Nehezebb a válasz arra a kérdésre, vajon kit vagy kiket próbált meg felmenteni a költő a gyávaság vádjá alól, másképpen: hogy kinek vagy kiknek felelnek meg a hasonlat menekülő akháj harcosai? Elképzelhető lenne, hogy a költő a vers címzettjét vigasztalja így, miként azt egy feltehetően ugyancsak neki tulajdonítható iambosz versbeli beszélője teszi (Adesp. iamb. 38, 5skk. W: „és a menekülés, amikor [elkerülhetetlen] (...), nem válik szégyenedre, és nem [ítélhető el,] sem hogy szépmivű [pajzsodat] elhajtva megfutamodtál”). Az elégiatöredék 4. sorában azonban minden bizonnyal egy többszámú első elmélyülő igealak maradványával – a mjeta személyraggal – találkozunk, vagyis: a költő és társai (akik nyilván a vers közönsége is egyben) fűthattak meg a harcból, s velük azonosítja a vers a hanyatt-homlok menekülő és pusztuló Tanulmányok 32. tölő akhájok közösségét. Az önmentegítő üzenet így minden további nélkül érthető: „elmenekültünk az ellenség elől, de hát a nagy Trója-duló hősök sem tettek másként, amikor a sors az egyetlen üzenet szelvényében újukba állt!” Arkhilokhosz a róla szóló – bár igen megbízhatatlan – életrajzi hagyományból és saját megnyilatkozásaiból kitűnően hazájából, Parosz szigetéről Thaszosz frissen létrejött görög kolóniájára költözött hosszabb-rövidebb időre, és részt vett honfitársainak a bennszülött thrákokkal – helyben és talán a vele szemben fekvő thrák szárazföldön – vívott harcaiban. A versnek ily módon alighanem történeti-életrajzi vonatkozása is van, s egy friss vereség keltezte szégyenérzetet igyekezett csillapítani a vers hallgatóságban, akik a műfajra jellemző módon egy lakomát követő társasági alkalom, a szümpozsion keretében hallgathatták a költő szavait. A legnépszerűbb, és eddig nem cáfolt értelmezés szerint azonban a vers mondanivalója nem merült ki ennyiben. 6. Az önmentegítő-vigasztaló üzenet eszerint harci buzdításáig teljesedett ki: „bár vereséget szenvedtünk, mégis végül győzni fogunk, mint a Trója-duló akháj hősök!”. Ezen értelmezés hátterét a mitológiai harc folytatása adja (lásd Kúpria ap. Procl. Chrestom. 7, Apollod. Bibl. Epit. 3,17). Akhilleusz végül megfutamítja az akhájokat pusztítva üldöző Télephoszt, aki elbotlik egy Dionüszosz által hirtelen sarjastott szőlőindában, Thetisz fia pedig megsebesíti őt. A harci parainézist illető tetszetős elképzelésnek ellentmond azonban, hogy a Télephosz-történet kevésbé tűnik alkalmasnak egy „vereség után jön a győzelem” típusú üzenet szemléltetésére. Az akhájok nem legyőzik, csupán ártalmatlanítani tudják Müszia egyszemélyes védőerjét: közvetlenül a hős megsebesítése után, vagyis győzelmük kihasználása nélkül tüstént el kell hajózniuk, hogy azután flottájukat egy tengeri vihar szórja szét (vö. Kúpria). Az akhájok Télephoszon való felülkerekedéséről ráadásul nem esik szó a fennmaradt hosszú szövegrészben, és az elégia valószínűleg nem is tért ki e fejleményre. A vers igen részletesen, 20 sorban (!) eseteli Télephosz hőstettét – mindenképpen részletesebben, mint ahogy az egy igazságtalorban retorikailag és pszichológiailag célszerűnek tűnik. Mindezekkel szemben egy pusztán utalás a happy endre aligha tölthette be a kívánt buzdító funkciót, s különösen nem abban a formában, ahogyan azt a vers néhány magyarzója feltételezi. Martin West hívja fel a figyelmet egy régi értesülésre (Hsch. s. v. pürrikhidzein = Arkhil. 304 W), miszerint Arkhilokhosz egyik költeményében azt állítja Pürrhoszról, Akhilleusz fiáról, hogy Télephosz fiát, Eurüpiüloszt legyőzve örömtáncot lejtett. Az oxfordi kutató szerint a vers példabeszéde ezt üzenté: „vesztettünk, mint az akhájok Télephosz ellen, de fogunk mi még örömtáncot jární, mint Pürrhosz Eurüpiülosz felett...!”. Kérdéses azonban, vajon mennyire mobilizálható egy harcos azzal a reménységgel, hogy – legalábbis a hasonlat szintjén – a legyőzöttek fiai fölébekerelkednek majd az egykori győzteseknek. Abban mindenestre egyetértés uralkodik a kutatók között, hogy a költemény legfeljebb utalhatott Télephosz (avagy az ő fia) vereségére, de aligha beszélte el azt. A 24–25. sorok nagy valószínűséggel egy zárlatot képeznek, amely a tulajdonképpeni elbeszélés végét jelentette. Van azonban ebben az elbeszélésben valami, amit a költő kellőképpen hangsúlyozni is látszik, s amely motívum ráadásul a Télephosz-történet megkülönböztető sajátosságának tekinthető, és így a példatörténet választását is érthetővé teszi. A 16. sort követő részről van szó, amelyet csupán egy részben ismétlő, részben az elbeszélő epizód kontextusát felvázoló keretnek tartanak, ám amely valójában a vers üzenetének lényegi részét hordozza. A müsziai csata közvetlen előzményeit felvillantó rövid rész vezérmotívuma: az úttévesztés. Kiténik ez a vonatkozó sorok számos kifejezéséből, úgy mint „elvezítvén/eltévesztvén az utat” (16. s.), „eszt[elenségük]ben” (19. s.), továbbá a 20. sk. sorokból, ahol a gondolat az állítmánytól függetlenül is (ph)anto gar „azt gondolták ugyanis” – ?) egyértelműen megjelenik. Az akhájok ugyanis abban a szilárd meggyőződésben harcolnak Müsziaiban, hogy Trójában vannak. Számukra Télephosz megsebesítése után nem a győzelmi mámor, hanem a kijózanodás, az értelmetlen vérontás után pedig a távozás következik... Héráklész megjelenése a harcmezőn Télephosz oldalán e gondolat mentén értelmezhető a legkönyebben: Zeusz fia maga is az idegen támadók ellen fordul. Arkhilokhosz e szümpozsionra szánt elégiája egy vereségre reflektáló vigasz és élményversként aligha harci parainézis volt tehát – mint amilyeneket Kallinosz, Türtaiosz és maga Arkhilokhosz elé-Háború tévedésből? 33 A müsziai csata ábrázolásának részlete a pergamoni Télephosz-frizről giaköltészetéből ismerünk (Kallin. 1 W; Türt. 10–12 W; Arkhil. 7–7a W) –, sokkal inkább egy szümbuleutikus költemény, amely explicit vagy implicit módon közös gondolkodásra és döntésre sarkallt. „Vereséget szenvedtünk – így a költő –, de nem gyávaságból. Isten és a végzet szállt velünk szembe: nyilván utat tévesztettünk ezzel a harccal.” (Mayer Péter: Háború tévedésből? Egy új Arkhilokhosz töredék (P. Oxy. 4708, fr. 1) tanulságai. www.ookor.hu/archive/cikk/12_mayer.pdf)

²⁷ Arkhilokhosz: A polgárok becsületéről. In: Antik irodalom. CD.

²⁸ Arkhilokhosz: A paroszi Periklészhez. In: Görög költők antológiája. 68–69. old.

²⁹ Arkhilokhosz: Napfogyatkozás. In: Görög költők antológiája. 69–70. old.

³⁰ Arkhilokhosz: A róka és a sas. In: Görög költők antológiája. 67. old.

³¹ Arkhilokhosz: Az istenek hatalma. In: Görög költők antológiája. 69. old.

³² Arkhilokhosz: Megnyugvás a sorsban. In: Görög költők antológiája. 68. old.

³³ „A költő elégikus önértelmezése mint politikai tanácsadó, megelőlegezni látszik Szolón valamivel későbbi közéleti elégia- és iambosz-költészetét. Nem új élmény, hogy egy katonája azt sem tudja, hol és ki ellen harcol valójában. Nekünk, magyaroknak e helyzet mindenestre óhataitlanul az 1956-os, már-már mitologikus jelenetet juttatja eszünkbe a Szezi-csatornát Budapesten kereső szovjet kiskatonákkal. Az sem új élmény, hogy egy politikai közösség idegenben folytatott harca magukban a harcolókban kételyeket ébreszt, értelmetlenül tűnik – elég csak a jelenkori Nyugat nagy keleti hadjáratairól (Afganisztán, Irak) folytatott közbeszédre gondolnunk. Az igazi meglepetés azonban egy ilyen üzenet megjelenése a korai görög költészetnek abban a műfajában, amelyben ezt a legkevésbé várnánk. Az archaikus elégiaköltészetből harc kapcsán eddig csupán buzdításról tudunk. Az új papiruszlelet egy merőben új típusú harci-

politikai elégia első ismert példájával ajándékozott meg bennünket.” (Mayer Péter: Háború tévedésből? Egy új Arkhilokhosz töredék (P. Oxy. 4708, fr.. 1) tanulságai. www.ookor.hu/archive/cikk/12mayer.pdf)

³⁴ Sztrabón szerint Homérosszal ellentétben „Hésiodos és Arkhilokhos már úgy tudták, hogy valamennyit helléneknek nevezték, sőt panhelléneknek”. (Sztrabón VIII. 6. 6.)